

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ՀԱՅՈՑ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ
ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԸ ԴԱՐԵՐՈՒ ԸՆԹԱՑՔԻՆ

Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարը կը գտնուի Հայոց համանուն Վանքի շրջապատին մէջ: Սրբոց Յակոբեանց Վանքը կը գրաւէ Երուսաղէմ Հին քաղաքի (պարսպապատ) հարաւ արեւմտեան կողմը եւ հայոց թաղամասին շրջանը:

Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարը շինուած է Յակոբոս Տեառնեղբոր տան տեղւոյն վրայ եւ Յակոբոս Զեքեղեան Գլխադիր Առաքեալի ու Յակոբոս Տեառնեղբայր Երուսաղէմի առաջին Եպիսկոպոսի շիրիմներուն վրայ:

Յակոբոս Առաքեալ. Զեքեղեայի Երէց որդին (Մատթ. Գ. 21), Յովհաննէս Առաքեալի (Աւետարանչի) եղբայրը եւ Յիսուսի տասներկու առաքեալներէն մէկը (Մատթ. 3): Անոնք իրենց Հօր՝ Զեքեղոսի հետ ձկնորսութեամբ կը զբաղէին Գալիլիոյ լիւնի շրջանը: Յակոբոս եւ Յովհաննէս առաքեալները Յիսուսի կողմէ կը կոչուին «Բանբեքէս» որ կը նշանակէ որոտման որդիներ (Մարկ. Գ. 17):

Զեքեղոսի որդիները՝ Յակոբոս եւ Յովհաննէս Յիսուսէն կը խնդրեն որ, երկինքի արքայութեան մէջ նստին Իր աջ եւ ձախ կողմը (Մարկ. Ժ. 35-45): Յակոբոս Քրիստոսի երեք մտերիմ աշակերտներէն մին էր (Մատթ. Ժէ. 1, Մարկ. Թ. 1, Լուկ. Ը. 51):

Շուրջ 44 թուականին Քրիստոսէ ետք Յակոբոս Առաքեալ, Հերովդէս Ագրիպաս Ա-ի կողմէ կը նահատակուի (Գործք Առաքելոց ԺԲ. 1-2), գլխատու մով հաւանաբար «Պաղեստինի Կեսարիոյ մէջ, Ղազուն գիւղը, եւ Տիրոջ հրեշտակը անոր պատուական գլուխը առնելով քերաւ Երուսաղէմ եւ դրաւ Ս. Աստուածածնի առջեւ, մինչդեռ Մարիամ եւ Յակոբոս Տեառնեղբայր եւ Յովհաննէս Աւետարանիչ միասին նստած կը սգային Յակոբի մահը: Երբ տեսան Յակոբի գլուխը մեծ կոծ ըրին

անոր վրայ եւ ապա ամփոփեցին Արդարն Յակոբի կալուածին մէջ յարմար տեղ մը, որուն վրայ Հայոց հոյակապ եւ հռչակաւոր վանքը շինուած է Գ. դարուն: Իսկ երանելի Առաքեալի պատուական մարմինն առաւ Յակոբին աշակերտող Սպանիացի կիներ եւ Սիւնի մը կապելով պահեց Յոպպէի մէջ, սպասելով նաւի. սակայն, ծովուն ալիքները, հրեշտակի մը առաջնորդութեամբ զայն տարին հանեցին իր վիճակը Սպանիա, ուր քարոզած էր յառաջագոյն, եւ տեղացիք զայն պաշտեցին անգիտակցաբար՝ իրեն անգլուխ Աստուած մինչեւ որ անոնց մօտ գացին Ս. Պօղոս եւ հաւատացեալ կիներ»: («Նոր Կտակարանի Յակոբոսները» Ն.Վ. Մովսէս, «ՍԻՈՆ», 1944, էջ 70:)

Հետագային Սպանիոյ Քամփօսթէլլա քաղաքին մէջ, Գրդ դարուն, կը կառուցուի հոյակապ եկեղեցի մը եւ հոն կը փոխադրուին Ս. Յակոբ Առաքեալի նշխարները:

Յակոբոս Տեառնեղբայր Յիսուսի ազգականն էր մօրը եւ հօրը կողմէն: Ան կը կոչուի նաեւ «փոքր», զայն որոշելու համար Երկուտասան կամ տասներկու երկու Յակոբոսներէն: Քանի որ Յակոբոս Տեառնեղբայր տասներկու առաքեալներէն չէր: Ան կը կոչուի նաեւ «արդար»: Անոր եղբայրներն էին Յովսէ, Սիմոն եւ Յուդա որ առ հասարակ կը կոչուէին «եղբարք» Յիսուսի: «Եղբարք» իմաստը պէտք է հասկնալ «զարմիկներ» քաջատրութեամբ, քանի որ սեմական լեզուները չունին «զարմիկ» բառը:

Քրիստոսի Համբարձումէն վերջ Յակոբոս Տեառնեղբայր կը կարգուի Երուսաղէմի Եկեղեցւոյ եպիսկոպոսը - արդի իմաստով՝ Պատրիարք: Ան առաքելական եկեղեցիին, գործօն դէմքերէն մէկն էր: Յակոբոս Տեառնեղբայր կը նախագահէ Երուսաղէմի Առաքելական

առաջին ժողովին, 51 թուականին Ք. Ե. (Գործք ԺԵ. 4-21), «Ուր հեթանոսութենէ դարձողները քլփատելու կանոնական առաջարկը մերժուեցաւ, Յակոբ եւ Պօղոս եւ այլոց հաւանութեամբ»։ («ՍԻՈՆ», 1944, էջ 184)։

Տեառնեղբոր կ'ընծայուի «Յակոբու» անունով Նոր Կտակարանի Կանոնին Կաթողիկեայց Թուղթը։

Ինչպէս վերեւ ակնարկեցինք Յակոբոս Տեառնեղբայր փրիստոսի Համբարձումէն ետք 30-31 թուականին կ'ընտրուի փրիստոնէական եկեղեցւոյ Երուսաղէմի Առաջին Եպիսկոպոսը կամ Նոր Տիտղոսով Առաջին Պատրիարքը։ Կարգ մը պատմագիրներ Տեառնեղբոր ընտրութեան տարեթիւը կու տան «34 Ք.Ե.» (համեմատէ «Ժամանակագրական Պատմութիւն Երուսաղէմի», Աստուածատուր Եպս. Տէր Յովհաննէսեանց, Ա. Հատոր, Երուսաղէմ, 1890, էջ 19)։

Յակոբոս Տեառնեղբայր կը նահատակուի շուրջ 61 թուականին, Ա. Եպս. Տ. Յովհաննէսեանց, Յակոբոսի մարտիրոսութեան թուականը 63 Ք.Ե. կու տայ (Ժամանակագրական Պատմութիւն Երմ.ի, էջ 28), մօտաւորապէս 30 տարի գահակալելէ ետք Երուսաղէմի Առաքելական գահուն վրայ։ Յակոբոս Տեառնեղբոր նահատակութեան տխուր դրուագը ներկայացուած է Եւսէպիոսի իր «Պատմութիւն Եկեղեցւոյ», երկին մէջ (Տես նաեւ Անգլիքէնով. "The History of the Church", Eusebius. Translated by G.A. Williamson, Penguin Books, England, 1989, pp. 58-61)։ «... Ուստի դպիրները եւ փարիսեցիների գայն հանելով տաճարի աշտարակին վրայ, կ'ըսեն անոր. «դուն որ արդար ես, որուն պէտք է մեզ ամենիս ընդունիլ քու խօսքդ, քանի որ ժողովուրդը մոլորուած է եւ կը հետեւի խաչուած Յիսուսին։ Պատասխան տուաւ եւ քարձր ձայնով ըսաւ. Դուք ինչո՞ւ ինձի կը հարցնէք Մարդու Որդիին մասին,

ահաւասիկ ան կը նստի երկնքի մէջ Մեծ Զօրութեան աջ կողմը, եւ ան պիտի գայ երկնքի ամպերուն հետ»։ Մեսիայի համար ասկէ աւելի հասկնալի եւ վճռական վկայութիւն մը կարելի չէր տալ։ Կատողեցան Փարիսեցիները, վեր ելան, «Եւ վերէն վար նետեցին Արդարը, եւ իրարու կ'ըսէին, քարկոծենք Յակոբ արդարը. եւ սկսան քարկոծել, որովհետեւ իյնալէն ան չմեռաւ, այլ շրջեցաւ եւ ծունկի եկաւ եւ կ'ըսէ. կը խնդրեմ քեզմէ, Հայր Տէր Աստուած, ներէ ատոնց, որովհետեւ չեն գիտեր ինչ կ'ընեն։ Եւ մինչդեռ անոնք կը քարկոծէին՝ այդ տեղի քահանաներէն մէկը Հռաքելի որդիներէն ... կանչելով ըսաւ. դադրեցուցէք, ի՞նչ կ'ընէք, աւաղիկ արդարը ձեր վրայ կ'աղօթէ։ Եւ անոնցմէ մէկը մօտեցաւ, մէկը՝ թափչէ մը առաւ, տոփան (հաստ գաւազան) որով հագուստները կը տոփէր, եւ զարկաւ արդարին գլխուն։

Եւ այսպէս ան վկայեց (նահատակուեցաւ), եւ գայն թաղեցին տեղոյն վրայ. եւ մինչեւ այսօր անոր շիրիմը կայ տաճարին մօտ» (Բ. Գիրք, գլուխ ԻԳ.)։ (Տես նաեւ «ՍԻՈՆ», 1945, էջ 13)։

Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարը.՝ Ս. Յակոբ Եկեղեցւոյ հիմնարկութեան ճշգրիտ թուականը չենք գիտեր, հաւանաբար Սրբոց Յակոբեանց Վանքն ու Մայր տաճարի առաջին հիմնարկութեան ժամանակը կը հասնի Դ. դար Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի եւ Հայոց Տրդատ Գ. թագաւորի ժամանակաշրջանը. («Անաստասյ Վարդապետի վասն վանորէից Հայոց որ յԵրուսաղէմ». Վենետիկ Ս. Ղազար, 1896, էջ 9։ «Գիրք, Պատմութեան Սրբոյ եւ Մեծի Քաղաքիս Աստուծոյ Երուսաղէմիս եւ Տնօրինականաց Տեղեաց Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի», Յովհաննէս (Հաննէ) Վրդ. Երուսաղէմացի, Կ. Պոլիս, 1807, էջ 77)։

Համաձայն պատմական եւ նարտարապետական տուեալներուն Մայր Տաճարի ամբողջական կառուցողականը

ցոյց կու տայ տարբեր դարերու ֆարտարապետական կառուցողական ոճ: Ինչպէս Մկրտիչ Նպս. Աղաւնունի իր «Հայկական Հին Վանքեր եւ Եկեղեցիներ Սուրբ Երկրին մէջ» կը գրէ. «Մենք սա համոզումը ունինք թէ տաճարի սրբավայրերը միաժամանակ չեն շինուած: Գլխաւոր սրբավայրերը Ս. Գլխադիր եւ Ս. Մինասի մատուռներն գտնէ Ե. դարէն սկսեալ գոյութիւն ունէին.» (ընդգծումը իմս է Բ.Վ.Գ.) շարունակելով Սրբազան հեղինակը կ'աւելցնէ «...եւ պատմականօրէն կը հաստատուի թէ Ս. Յակոբեանց վանքի ու եկեղեցին Խաչակիրներէն (անոնք Նրուսաղէմի վրայ իշխեցին 1099-1187) շատ յառաջ արդէն շինուած էին. Վանքին արեւմտեան պարսպին ֆակատը խաչաքար մը կայ հին ու կիսամաշ, որուն թեւերուն անկիւնները չորս ուրիշ խաչեր ֆանդակուած են, շրջանակին վերեւի երկու խորշերուն մէջ երկաթագիր՝ «Տր. ԱՄ» եւ խաչին պատուանդանին տակ՝ «ԹՎ. ՆԵ.» (=956) քառերը կան (անդ՝ էջ 251-252):

Հարտարապետական կառուցողական տեսակէն ալ այլ փաստեր կան որ, Ս. Յակոբի մատուռները տարբեր ժամանակներու կամ դարերու ճեմեր ունին եւ Մայր Տաճարին պատերը համաչափ չեն իրարու հետ: Ուրեմն հետազային եկեղեցին վերակառուցուած է հին եկեղեցիի մը մնացորդներուն վրայ: Մաղափա Արք. Օրմանեանը այն կարծիքին է թէ. «... Տաճարին լայնքին այդ անկանոնութիւնը ի դէպ է վերագրել նախնական շինուածին, որ կ'երեւի թէ բռնադատեալ տարածութեան մը վրայ կառուցուած է, եւ նոյն հիմքերուն վրայ քարծրացած է այժմեան շինուածն» («Հայկական Նրուսաղէմ», 1931, էջ 13):

352 Մայիս 7ին, Նրուսաղէմի Կիւրեղ Ա. Հայրապետի օրով տեղի կ'ունենայ հսկայ լուսեղէն խաչի երեւումը, իր պայծառութեամբ արեւի լոյսը կը խափանէր

եւ որ կ'երկարէր Գողգոթայէն մինչեւ Համբարձման (Զիթենեաց) լեռ, տարածուելով Գեթսեմանի ձորին վրայ: Կիւրեղ Հայրապետ այս հրաշալի դէպքը յատուկ թուղթով մը հաղորդած է օրուան Կոստանդ Կայսեր քացատրելով խաչի հրաշալի երեւման դէպքը: Նրուսաղէմի Քրիստոնէական համայնքը յատուկ կրօնական պաշտամունքներ կը մատուցանէ Աստուծոյ այս քացառիկ յայտնութեան առթիւ: Կը պատմուի թէ խաչի հրաշալի երեւման առթիւ Ս. Կիւրեղ Հայրապետ քաղմաթիւ (1000-5000 հոգիներ) նորադարձ հաւատացեալներու մկրտութիւններ կատարած է եւ այդ մկրտութեան աւագաններէն մէկը կը գտնուի Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Ս. Ստեփանոս մատրան՝ Ս. Կիւրեղ Հայրապետի Աւագան - Սեղանի տակ («Ս. Երկրին սրբավայրերուն աւանդութիւնները», Մ. Նպս. Աղաւնունի, Նրուսաղէմ, 1936, էջ 120):

Այս շրջանին, Դ. դար, Ս. Կիւրեղ Հայրապետի օրով. «(Յակոբ) Տառնեղորոն յիշարները (ոսկորները) գտնուած եւ Սիոն փոխադրուած են, մերայժմու Ս. Յակոբայ եկեղեցւոյն տեղը, ինչպէս կը վկայեն աւանդութիւնք եւ վկայաբանութիւնք»: «... Ս. Տառնեղորոն գերեզմանին վրայ կը շինուին վկայարան մը եւ նշխարներէն մաս մը կը փոխադրուի այդ նորակերտ վկայարանը («Հայկ. Հին վանքեր եւ եկեղեցիներ...» Մ. Նպս. Աղաւնունի, էջ 2): ԺԸ դարու պատմագիր, Յովհ. (Հաննէ), Վրդ., իր «Պատմութիւն Նրուսաղէմի...» երկին մէջ, էջ 83, կը գրէ թէ. «Իսկ ի ներքոյ Սրբոյ Սեղանոյն՝ անփոփեալ է ամենամաքուր մարմին Սրբոյն Յակոբայ Տառնեղորոն»:

Յակոբ Տառնեղորոն մարմինը իր նահատակութենէն մինչեւ Դ. դար թաղուած էր Նրուսաղէմի Տաճարին մօտակայքը տեղ մը, մինչեւ իր նշխարներու գիւտը:

Ս. Յակոբ եկեղեցին, Սիոն Լեռան վրայ շարունակած է իր գոյութիւնը հայ

կրօնաւորներու պահպանութեան ներքոյ:

Դ.-ԺԲ. դարերուն մասնաւոր տեղեկութիւններ չունինք Ս. Յակոբ (Ս. Մինաս) եկեղեցւոյ մասին: Բիւզանդական տիրապետութեան ժամանակ (330-638 Ք.Ե.) Ս. Յակոբը նանչուած է նաեւ Ս. Մինաս անունով: ("Historical atlas of Jerusalem", Dan Bahat, Jerusalem, 1986, p. 37. Քարտէս:

Ս. Յակոբ Առաքեալի (Գլխադիր), Ս. Յակոբ Տեառնեղբօր շիրիմներէն զատ հոս թաղուած է նաեւ Ս. Մակար Հայրապետ Դ. Դարու երուսաղէմի Պատրիարքը (322 թուականէն) եւ Նիկիոյ 325 թուին Տիեզերական Ա. Ժողովի մասնակից 318 հայրապետներէն մին: («Յաջորդութիւն Պատրիարքաց երուսաղէմի...», Բառ նաբաս Վրդ. Գանձակեցի Տէր Յովսէփեան, Կ. Պոլիս, 1872, էջ 15):

Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ 1957 տարուան Նոյեմբեր-Դեկտեմբեր ամիսներու ընթացքին կը նորոգուի գետնի սալաշատակը: Այս առթիւ եկեղեցւոյ յատակը սալարկումէ առաջ պատահական պեղումներ կը կատարուին: Պեղումներու ընթացքին եկեղեցւոյ յատակէն ի յայտ կու գան հին գերեզմաններ մարդկային կմախֆներով «... որոնք թաղուած էին գլուխն արեւմուտք եւ ոտները արեւելք, այնպէս ինչպէս քրիստոնեաներս սովոր ենք թաղել»: Պատահական պեղումներու ընթացքին սալաքարերու ներքեւէն յայտնուող յատակը հաւանաբար նախկին հին գաւթի կամ եկեղեցւոյ յատակի մէկ մասը եղած ըլլայ: Ինչպէս գիտենք կարելորդ եւ քարձրաստիճան եկեղեցական դէմքերը եկեղեցւոյ գաւթը կամ ներսը կը թաղուին:

Պեղումներու ընթացքին կը գտնուին նաեւ հին կառոյցներու մնացորդներ, ինչպէս յատակով աւազան մը, չրանցք մը, հին արձանագրութիւն մը հիւսիսային որմասիւնի քացուած մասին հիւսիսային անկիւնը՝ «ՊԿԳ» (=1414) թուականով: (Մանրամասնութեանց համար տեսնել «Սալարկում Ս. Յակոբայ Տաճարին եւ պատահական պեղումներ այդ առթիւ»),

Շնորհիք Եպս (Գալուստեան), «ՍԻՈՆ», 1958, էջ 194, 232:

Այդ շրջանին (1957) նորոգութիւններ կը կատարուին նաեւ Ս. Մինաս մատրան մէջ: Համաձայն հնագիտական եւ պատմական տուեալներու Ս. Մինաս (Ս. Սարգիս) մատուղը առաջին եւ նախնական վանական եկեղեցին եղած է, որուն շուրջ տակաւ առ տակաւ կերտուած է Ս. Յակոբայ Տաճարի ներկայ քարոյ եւ փառաւոր կառոյցը (Շնորհիք Եպս. «ՍԻՈՆ», 1958, էջ 289): Այս մատրան կառուցման շրջանը Ե. դար կը նկատուի ըստ հնագէտ գիտնականներու: Ս. Մինաս մատրան մէջ մասնակի պեղումներ եղան եւ գտնուեցան հին պատերուն վրայ հիւսուած փոքր «Դուռ մը որ այստեղ պատուհանի մը դիրքին կը քարձրանայ»: Կը գտնուին նաեւ հին մոզայիքի եւ խեցեղէնի թեկորներ:

1957ին Ս. Յակոբի եւ Ս. Մինասի մէջ եղած պատահական եւ մասնակի պեղումներու ընթացքին գտնուած կմախֆները, հին շինարարական կառոյցները, ցոյց կու տան թէ այս վայրերը իսկապէս եղած են հին տան մը տեղը իր պարտէզով միասին եւ չոր ամբարեկու դրութեամբ. (այս տեսութիւնը կը հաստատուի նաեւ եկեղեցիին մէջ չրհորի մը գոյութեամբ արեւմտեան կողմը Քառասուն Մանկանց պատկերին դիմացը. եւ ուրիշ չրհոր մը եկեղեցւոյ գաւթին հիւսիսային կողմը «Ս. Մակար Դուռ»ի բովը): Ուրեմն բոլոր տեղեկագրական, հնագիտական, պատմական եւ հետազայ ուղեգրական գրութիւնները կը հաստատեն այս տեսութիւնը:

Շատ հաւանաբար 614 թուականին պարսկական արշաւանքներու ժամանակ Ս. Յակոբի նախկին եկեղեցին մասամբ աւերուած ըլլալու է որ հետագային աւելի մեծը եւ փառաւորը կառուցուեցաւ: (Տե՛ս Kevork Hintlian, "History of the Armenians in the Holy Land", Jerusalem, 1976, p. 52: Նաեւ Dan Bahat, "Carta's Historical atlas of Jerusalem", Jerusalem, 1986, p. 55):

ՔԱՐՍԵՂ ՎՊԻ. ԳԱՆԷՄՏԷՐԵԱՆ
(շարունակելի)